

INSTRUMENTS DE CIRURGIA EN VIL·LES ROMANES DE LES COMARQUES DE GIRONA

PER

J. CASAS I GENOVER

Sens dubte, una de les troballes menys esperades en una vil·la agrícola és la d'instruments de cirurgia. Si bé és corrent trobar-los en diferents jaciments urbans —a Empúries n'hi ha una bona representació—, no ho és tant quan es tracta de *villae* la principal activitat de les quals era l'explotació del camp i en les que una tasca d'especialització com és la cirurgia sembla que no hi podia tenir cabuda. Tot i que no és il·lògic suposar que en un establiment rural es disposés de certs instruments mèdics per fer cures senzilles i atendre lesions que es podien produir durant les tasques quotidianes, com si fos una farmaciola, o per curar les lesions i malalties del bestiar, com ens expliquen Pal·ladi en el seu tractat sobre l'Agricultura i la Medecina Veterinària, i Columel·la en la seva obra d'agricultura, a vegades trobem estris que responen a una relativa especialització de qui els utilitzava i, per tant, sorprèn la seva aparició en vil·les rurals. Cal advertir que la seva presència en aquest tipus de jaciments en les nostres comarques és molt baixa, suficient, però, per documentar unes activitats secundàries o, millor dit, un cert costum en la seva utilització que posa en evidència, d'altra banda, l'atenció que es posava en aquests indrets en la salut i en la cura de lesions i malalties i en l'utilització de medicaments senzills.

Lògicament, no es necessitava una extremada especialització per utilitzar la major part dels instruments apareguts a les nostres *villae* i, especialment, a la vil·la dels Tolegassos (Viladamat), que és la que ha lliurat un major nombre d'instruments cirúrgics, tots ells de bronze i procedents d'estrats del s. II i primera meitat del s. III. Per tant, pot tenir

una explicació l'existència de sondes de cullereta, sondes d'orella, algunes agulles i plaques de pedra (basalt, pissarra, marbre, calcària, etc.), que s'empraven com a taps de caps de instruments i per barrejar i preparar medicaments. Però al costat d'aquest conjunt d'instruments de bronze, a la vil·la dels Tolegassos apareix una peça realment excepcional i molt rara, de la que se'n coneixen pocs paral·lels. Es tracta d'una agulla d'oculista utilitzada per operar cataractes (Fig. 2, 4). El seu ús requereix una especialització que no estava a l'abast de tothom i, per la delicadesa de l'operació, només un oftalmòleg avesat podia servir-se'n.

D'agulles de cataractes se'n coneixen ben poques a tot Europa. Almenys dues provenen de la península ibèrica (Borobia, 1988, p. 291 i fig. 111, 5; Molina, 1981, pp. 255-262). La resta s'han trobat a Itàlia, Germània, Gàl·lia i Orient (Feugère et alii, 1988-b; Jackson, 1987, pp. 413-428, fig. 3). Una de les troballes més significatives i millor estudiades i que, d'altra banda, més paral·lelismes presenta amb el nostre exemplar, és la de Montbellet, i consisteix en un estoig amb cinc agulles, dues d'elles balmades i tres massisses, que han estat datades "grosso modo" entre els anys 50 i 150 (Feugère et alii, 1988).

L'agulla dels Tolegassos és del tipus balmat i consisteix en una fina agulla soldada directament al mànec i recoberta d'una beina corredera que amb un hàbil moviment feia un efecte de succió per extreure la cataracta (Fig. 4).

Malauradament, la part més prima de l'agulla s'ha perdut, però en el seu lloc encara es veu l'orifici interior pel que es desplaçava. La diferència entre agulles massisses i balmades és cabdal per entendre el seu ús i el tipus d'operació. Mentre les primeres servien únicament per moure o desplaçar el cristal·lí enterbolit per la cataracta, les altres s'utilitzaven per extreure aquesta cataracta, la qual cosa demostra un bon coneixement de la malaltia i un gran domini d'aquesta delicada operació.

Tipològicament, el nostre exemplar correspon al tipus 1 de Montbellet (Feugère, 1988-b, fig. 3), de la qual es diferencia per la seva estructura interna i per la peculiaritat que acabem de citar suara. De tota manera, la seva datació és ben diferent, ja que va aparèixer a l'estrat 2.080 del pou (últim quart del s. II o poc després). Malgrat tot, potser les cronologies d'ambdós objectes són més pròximes del que es podria pensar inicialment, atès que, mancats de qualsevol context arqueològic, els autors de l'estudi dels instruments de Montbellet s'han vist obligats a datar la troballa per l'estil, donant-li una datació aproximada entre mitjan del s. I i mitjan del s. II. Potser s'hauria d'allargar aquesta cronologia fins la segona meitat d'aquell segle.

Al costat de l'agulla d'oftalmòleg, en el mateix estrat van aparèixer dues sondes més i una espàtula, també de bronze, ben conservades i de bona qualitat (Fig. 2, 3 i 5). La primera és una sonda auricular amb l'acabament del mànec amb forma d'oliva, que segons alguns autors podria servir per aplicar medicaments a la ferida o part infectada (Jackson, 1987, p. 422, fig. 4-28), i l'altra és una sonda d'orella molt senzilla, amb un extrem acabat en punta i l'altre rodó i aplanat, de la que se'n coneixen nombrosos paral·lels arreu i que es troba abundantment a Empúries (Oliva, 1945, pp. 54-57; Borobia, 1988, fig. 61 i 102; Feugère, 1988-a, fig. 16, 2 i 3). Aquest mateix tipus d'agulla apareix en altres estrats del mateix jaciment en contextos de la segona i tercera fase i, especialment, en nivells d'abandó o a l'estrat superficial (Fig. 2, 6).

Un únic exemplar de sonda amb cullereta es va trobar a l'estrat 2009, en un context de la segona meitat del s. I (Fig. 2, 7). És una sonda de bona qualitat, relativament abundant en altres indrets i amb una forma ben coneguda. L'extrem del mànec és més gruixut i adopta la forma d'oliva poc desenvolupada. L'extrem contrari té una cullereta allargada. Correspon a la sèrie d'instruments senzills, *Cyathiscomele*. Segons alguns investigadors, serviria per aplicar medicaments líquids i per examinar i netejar ferides (Borobia, 1988, p. 32).

La resta d'instruments de cirurgia del jaciment corresponen a agulles d'ús indeterminat, generalment sondes d'orella i agulles/sondes sovint en mal estat de conservació, que tindrien un ús semblant a l'anterior, però més limitat (Fig. 2, 10 a 12). Per acabar, hem de citar un conjunt de peces de vidre de dubtosa utilitat, que personalment considerem com a fitxes d'un joc i d'ornament però que són quasi idèntiques a altres peces publicades per Krug, el qual les considera part d'una lupa o d'una petita lent (Krug, 1987, fig. 1).

Una peça excepcional per la seva qualitat prové de la vil·la de Pla de Palol o Platja Artigues (Fig. 3, 5) i va trobar-se durant unes antigues excavacions de salvament fetes en aquell important jaciment (Nola & Casas, 1984, p. 126, 5). Té la forma d'espàtula de petites dimensions, amb un extrem pla i de forma trapezial i el mànec cilíndric i decorat amb incisions molt fines. Té certa semblança a una sonda d'orella publicada per Borobia (*oricarium specillum o auriscalpium*), tot i que per les seves característiques sembla que l'hem d'identificar amb un petit escalpel quirúrgic (*scalper o scalprum planum*), del que aquest mateix autor ens n'ofereix un limitat repertori (Borobia, 1988, p. 208, fig. 68, 6, fog. 107, 12 i fig. 108, 10 i 11). Desconeixem la datació de l'exemplar que publiquem, atès que es va trobar en un context poc clar, amb materials alto-imperials que abasten un període entre mitjan del s. I fins el s. III.

Catàleg.

2.1.- Agulla-sonda de bronze, trobada a l'estrat 2004 de la vil·la dels Tolegassos (Viladamat), escombreres formades al llarg de la primera meitat del s. III i abandonades cap a inicis del darrer quart d'aquell segle. Un extrem està acabat amb un pom en forma d'oliva no desenvolupada i, l'altre, en una fina agulla separada del mànec per cossos esfèrics. A la part mitja està doblada de manera expressa.

2.2.- Meitat superior d'una agulla sonda de bronze idèntica a l'anterior. Trobada a l'estrat 1028 dels Tolegassos, estrat d'abandó format cap al darrer quart del s. III. Extrem superior en forma d'oliva no desenvolupada. També va ser vinculada expressament per a ús concret.

2.3.- Sonda d'orella (*ligula*), de bronze. Trobada l'any 1988 a l'estrat 2080 dels Tolegassos, en el farciment d'un pou que es data a la transició entre el s. II i el s. III, fet amb materials d'una escombrera formada entre el 175 i 200. La qualitat i estat de conservació d'aquest exemplar és excepcional. Està formada per dues parts separades a la meitat inferior del mànec per una anella més estreta i s'acaba amb una punta roma en forma d'oliva desenvolupada. L'extrem superior està decorat amb anelles i incisions i s'acaba amb una esfera. Paral·lels molt semblants els trobem a Coninbriga (Alarçào & Etienne, 1979, núm. 269).

2.4.- Agulla de cataractes, tipus de Montbellel. Bronze. Trobada el 1988 a l'estrat 2080 dels Tolegassos, ja comentat en el punt anterior. Cos balmat, amb part de l'agulla en el seu interior i l'extrem trencat. La part superior del mànec és curta i amb dues anelles molt fines i sobresortints que la separen del cos. Se'n coneixen pocs exemplars. Paral·lels idèntics a Montbellel (Feugère et al. 1988-a, pp. 66-71; 1988-b). Altres exemplars, amb notables diferències amb el nostre, provenen de diversos indrets de la Península Ibèrica (Borobia, 1988, p. 291 i fig. 111, 5).

2.5.- Agulla sonda d'orella (*ligulae*). Bronze. Va aparèixer a l'estrat 2080 dels Tolegassos, al costat de l'agulla anterior. El cos és curt, amb la punta bastant gastada i l'extrem superior aplanat. És un dels tipus més freqüents, amb paral·lels arreu (Alarçào et al., 1979, núm. 256-60; Borobia, 1988, fig. CII).

2.6.- Agulla sonda d'orella, del mateix tipus que l'anterior, més llarga, trobada a l'estrat 2004 dels Tolegassos, en un context de la primera meitat i mitjan del s. III.

2.7.- Cullereta sonda de bronze (*Cyathiscomele*). Estrat 2009 de la vil·la dels Tolegassos, corresponent a la fase d'abandonament i que caldrà datar a partir de la segona meitat o tercer quart del s. III (Casas, 1989, pp. 80-82, fig. 48). El mànec és llarg i estret, amb acabament en forma d'oliva no

desenvolupada i s'uneix a la cullera amb una petita esfera. És també, un dels instruments més freqüents en jaciments d'època romana.

2.8.– Agulla de bronze, molt massissa i mal conservada, amb la punta gastada i l'extrem contrari rom. Provenent de l'estrat 2040 dels Tolegassos, a la banda sud del pati central de la vil·la, en un context mal definit i amb una cronologia molt àmplia. El conjunt de material ceràmic que acompanyava aquest exemplar es data entre la segona meitat del s. I fins a mitjan del s. III.

2.9.– Agulla sonda de bronze, semblant als núm. 1 i 2 de la mateixa figura, amb el cap superior trencat, la qual cosa no ens permet veure l'extrem en forma d'oliva conservat en els anteriors. Prové de l'estrat 2006 de la mateixa vil·la, que s'ha datat cap a mitjan del s.I (Merino & Rocas, 1984, pp. 156-160).

2.10.– Fragment d'espàtula de bronze, trencada, trobada a l'estrat superficial dels Tolegassos, format a partir de la fi del s. III, però que conté materials anteriors, per la qual cosa és gairebé impossible proposar una cronologia certa per a aquest exemplar.

2.11.– Sonda de bronze, amb el mànec de secció circular i l'extrem acabat amb una anella. Exemplar provinent de l'estrat superficial dels Tolegassos. Paral·lels a Borobia, 1988, fig. CVII, 1. Es desconeix la seva funció exacta.

2.12.– Agulla sonda de bronze, semblant a les altres que hem citat anteriorment, però amb l'extrem superior pla. És un instrument senzill per a usos diversos trobat, també, a l'estrat superficial dels Tolegassos (U.E. 2001).

3.4.– Part superior d'una agulla sonda d'orella, de bronze, del mateix tipus que els exemplars 5 i 6 de la fig. 2. Es va trobar l'any 1988 a l'estrat 2079 dels Tolegassos, en un context de la fi del s. II o primers anys del s. III.

3.5.– Espàtula de bronze trobada en les antigues excavacions a la vil·la de Pla de Palol o Platja Artigues. Es tracta d'un exemplar de qualitat excepcional, amb el mànec decorat amb incisions en forma d'espina de peix i l'extrem superior amb fines incisions paral·leles. La pala de l'espàtula, molt robusta i massissa, és ben acabada i esmolada a la part del tall. Tot i que es coneixen molts exemplars semblants, reproduïts en les diverses obres que hem anat citant, no n'hem vist encara cap amb la qualitat d'aquest.

3.6.– Meitat inferior d'un agulla sonda de bronze, difícil de classificar degut a la pèrdua de la part superior. Per les seves característiques i forma,

sembla correspondre a les sondes d'orella d'extrem pla (núm. 5 i 6 de la fig. 2 i núm. 4 d'aquesta fig.).

Plaques d'estoig d'instruments.

A les nostres comarques, el nombre de plaques de pedra que semblen correspondre a estoigs d'instruments de cirurgia és baix, malgrat que són uns objectes coneguts i que nosaltres hem trobat amb relativa freqüència en vil·les romanes de l'Alt i Baix Empordà. És possible que altres troballes semblants no s'haguessin publicat o que s'haguessin considerat com a restes de paviment, no donant-les-hi la importància suficient. Ara per ara, en coneixem, almenys, tres trobades en vil·les rurals (Puig Rodón a Corçà, i Tolegassos a Viladamat), i dues en el derelict de Culip IV (Nieto et alii, 1989, p. 217).

L'ús d'aquestes plaques, de forma rectangular i secció trapezoïdal, tallades en marbre, calcària, basalt o pissarra, ha estat molt discutit i, segons sembla, els autors no es posen d'acord sobre la seva veritable funció. Per a uns, serien els taps correders d'uns estoigs destinats a desar instruments de cirurgia i pomades i s'utilitzarien per barrejar els medicaments abans de la seva aplicació damunt la ferida (Alarção & Etienne, 1979, pp. 277-278). En el cas de Culip i en el d'altres derelictes on s'han trobat, podrien formar part de la farmaciola del vaixell (Nieto et alii, 1979, p. 217, nota 296 i 297). Altres autors, pensen que podria tractar-se d'una pedra de toc per comprovar la qualitat de les monedes. En aquest sentit, hem de dir que un dels exemplars de Tolegassos (Fig. 2, 3), té la superfície inferior gastada com a conseqüència del fregadís d'un instrument metàl·lic, la qual cosa sembla refermar la hipòtesi del seu ús com a tapa de caixa de medicina i suport per a la barreja d'ungüents amb una espàtula o cullereta com les que reproduïm en aquest treball. Aquest mateix ús mèdic és corroborat per Borobia en la seva obra ja citada (Borobia, 1988, p. 232, fig. 98,7 i fig. 105,2).

Catàleg.

3.1.– Fragment de placa trobada l'any 1984 a l'estrat 2004 de la vil·la de Puig Rodón (Corçà), núm. inv. 4C-2004. És de color negre basalt, dura, fina, molt polida i amb els angles tallats a bisell, lleugerament gastats. Pel context cronològic se l'ha de datar dins la primera meitat del s. V, tot i que podria ser anterior, tenint en compte la barreja de materials més antics en aquell estrat (Casas, 1986, p. 38).

3.2.– Fragment de placa de pedra calcària local trobat a l'estrat

superficial de la vil.la dels Tolegassos (Viladamat), la primavera de 1990. Té les mateixes característiques que l'exemplar anterior, però és més fina i encara més polida, degut a que el gra de la pedra també és més fi. L'estrat en el que va aparèixer (U.E. 2001), contenia material divers fora de context, amb una cronologia àmplia des del s. I fins el s. III, època d'abandonament de la vil.la. Tot i això, també es van recuperar alguns bocins de sigil.lata "lucente" corresponent a un curt període de reocupació datat a mitjan del s. IV.

3.3.— Fragment de placa tallada en una pedra idèntica a la del primer exemplar (segurament basalt), amb els bisells molt més fins i polits. La part més ampla presenta una lleugera concavitat produïda pel desgast originat pel fregadís d'un instrument metàl.lic a la seva superfície. Segurament és el resultat lògic d'un llarg període d'ús, barrejant o esmicolant diversos productes (ungüents, pomades, etc.) amb una cullera sonda o una espàtula. Es va trobar l'estiu del 1990 a l'estrat superficial de la vil.la dels Tolegassos (U.E. 2001), en el sector del jaciment i damunt les restes d'un magatzem de *dolia* abandonat a la segona meitat o darrer quart del s. III. Malgrat ser un estrat d'abandonament amb barreges o materials diversos, no es va trobar cap fragment ceràmic posterior al s. III, ni els de la reocupació d'una altra part del jaciment en el s. IV.

Consideracions finals.

Tot i que el catàleg d'instruments de cirurgia comentats anteriorment, tots ells trobats en jaciments rurals d'època romana (a excepció de les plaques ja citades provinents del derelict de Culip IV), és molt limitat i amb un baix nombre d'exemplars, no podem minorar la importància de la seva troballa i la seva localització precisament en aquest tipus d'assentaments, tots ells situats a la zona costanera d'aquestes comarques.

Hem d'atribuir la manca de noves troballes al fet d'haver-se excavat relativament poques vil.les i jaciments romans d'aquest territori o per haver-se fet, en molt d'ells, sondejos puntuals i limitats que no han permès posar al descobert parts importants en extensió ni amb gran volum de material arqueològic. Noves excavacions sistemàtiques hauran de proporcionar, per força, noves troballes. Mentrestant, podem constatar la importància d'aquest tipus d'instrumental en cases de pagès, amb una activitat molt allunyada de la medecina, però que tenien els instruments senzills, aptes per a fer les cures més urgents de les lesions dels obrers agrícoles o de les seves malalties (totes elles tenien remeis més o menys eficaços, si fem cas dels tractats dels antics agrònoms). Fins i tot no seria aliè a aquestes cures el bestiar, al qual els mateixos tractadistes (Columel.la

o Pal·ladi), dediquen importants capítols de la seva obra, insistint, sobretot, en els remeis més eficaços per a les malures més habituals i citant, sovint, operacions que calia fer amb l'ajut d'instruments de tall (escalpel, *culter*, etc.), o bé les maneres d'aplicar medicaments líquids o pomades.

En general, la troballa d'instruments completa la visió que es té del camp en època romana en els seus diferents aspectes, acostant-nos, d'alguna manera, a la vida quotidiana dels seus habitants i a les seves diverses activitats i, especialment, en un camp tan important com és el de la salut.

Bibliografia.

ALARÇÃO, J. & ETIENNE, R.

(1979)

Fouilles de Conimbriga VII. Trouvailles diverses. Conclusions générales.

Paris.

CASAS I GENOVER, J.

(1986)

Excavacions a la vil·la romana de Puig Rodon (Corçà). *Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà*. 5. Sant Feliu de Guíxols. pp. 15-77.

CASAS GENOVER, J.

(1989)

L'Oliver d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època, romana a Viladamat. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 10. Girona.

BOROBIA MELENDO L.

(1988)

Instrumental médico-quirúrgico en la Hispania Romana. Madrid.

FEUGÈRE M. KÜNZ E. WEISSER U.

(1988-a)

Les aiguilles à cataracte de Montbellet (Saône-et-Loire) Contribution à l'étude de l'ophtalmologie antique et islamique. Tournus.

FEUGÈRE M. KÜNZ E. WEISSER U.

(1988-b)

L'opération de la cataracte dans le monde romain et l'instrumentarium de Montbellet. *Dossier Histoire et Archéologie*, 123. Fontaine-les-Dijon. pp. 67-71.

JACKSON, R.

(1987)

A set of surgical instruments from Roman Italy. *Archéologie et Médecine* Juan-lès-Pins. pp. 413-428.

INSTRUMENTS DE CIRURGIA EN VIL·LES ROMANES DE LES COMARQUES GIRONINES

KRUG, A.

(1987)

Nero's augenglas realia zu einer anekdote. *Archéologie et Medicine*. Juan-lès-Pins. pp. 459-475.

MERINO, J. & ROCAS, X.

(1989)

Estudi de tres àmbits significatius. *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat* (J. Casas ed.). Centre Investigacions Arqueològiques de Girona, 10. Girona. pp. 105-160.

NIETO PRIETO, F.J. et alii.

(1989)

Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip. Centre Excavacions Arqueològiques de Girona. Sèrie Monogràfica, 9. Girona.

OLIVA PRAT, M.

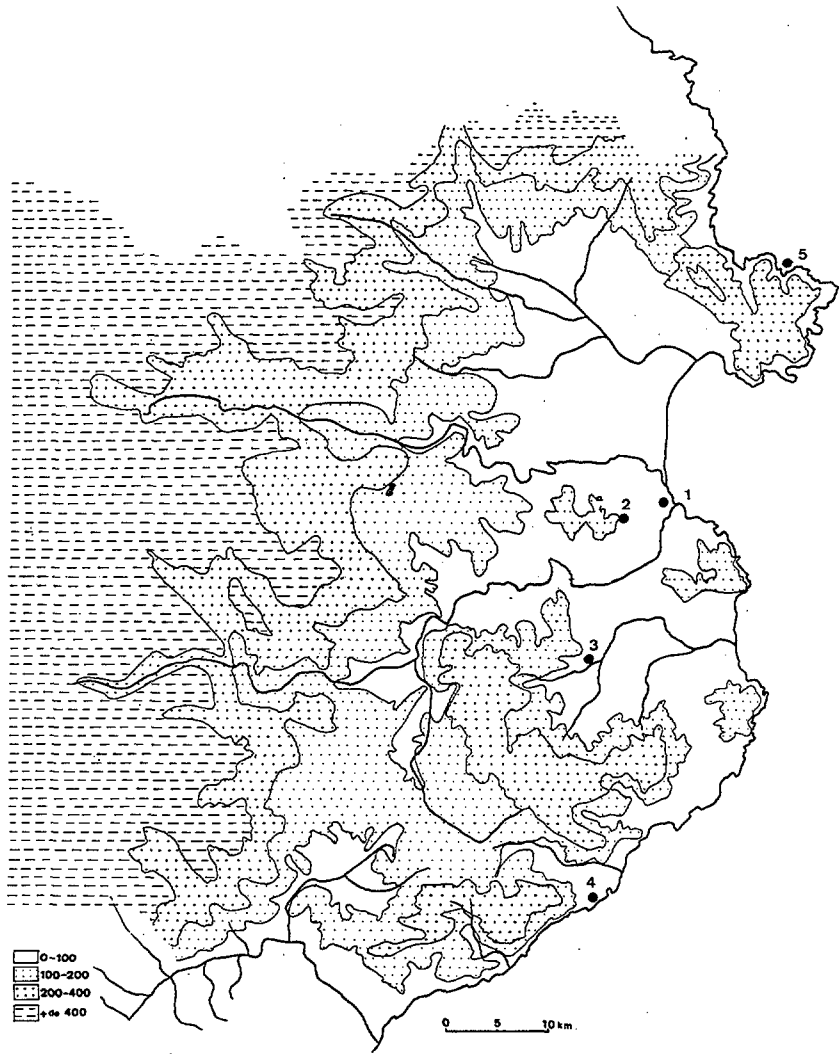
(1945)

Los instrumentos de cirugía de bronce procedentes de Ampurias.

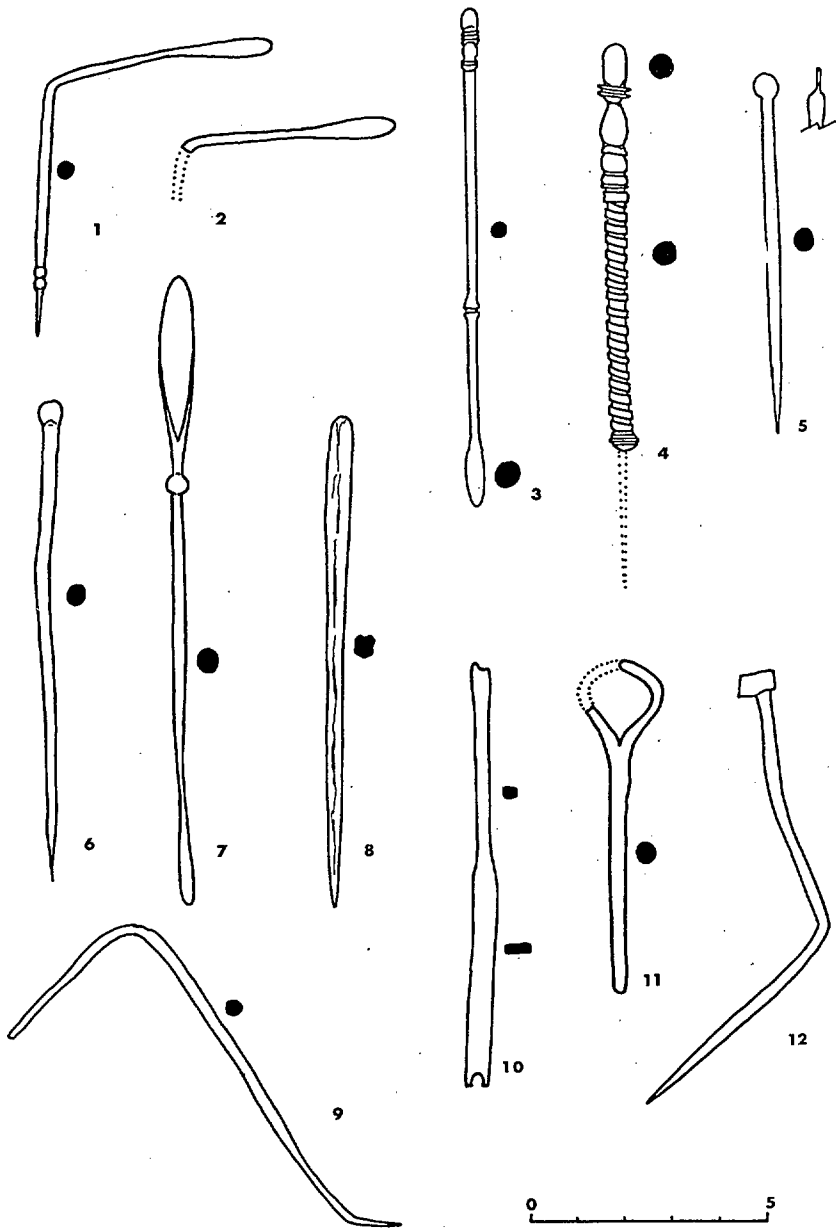
Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales. 1945. Madrid. pp. 54-57.

(1949)

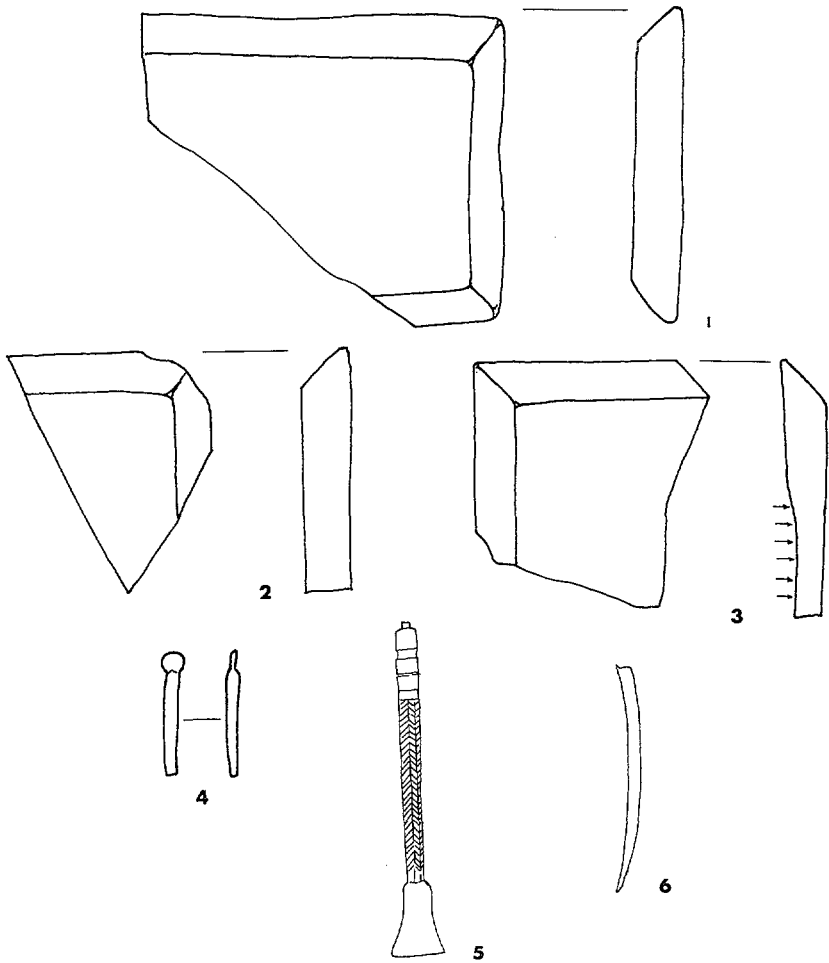
Bronces de cirugía amputitanos en el Museu de Gerona. *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, IV. Girona. pp. 186-193.

1. Distribució de troballes d'instruments de cirurgia a les comarques de Girona.
 1) Empúries. 2) Tolegassos. 3) Puig Rodon. 4) Pla de Palol. 5) Culip IV.

2. Instruments de cirurgia de bronze de la vil.la romana dels Tolegassos.

3. "Plaques d'oculista" provinents de Puig Rodon (núm. 1), i Tolegassos (2 i 3).
 4) Agulla sonda de Tolegassos. 5) Espàtula de Pla de Palol. 6) Agulla sonda de Pla de Palol.

4. Esquema de funcionament d'agulla d'oftalmòleg.